

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE İDİL

(Uluslararası Geçmişten Günümüze İdil Sempozyumu Bildirileri)



Editör

Yrd. Doç. Dr. M. Nesim DORU



GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE İDİL
(Uluslararası Geçmişten Günümüze İdil Sempozyumu Bildirileri)

Şırnak Üniversitesi Yayınları-2

ISBN :

Web: www.sirnak.edu.tr
e-posta: idilsempozyumu@hotmail.com

Redaksiyon:

Canser KARDAŐ-Ömer DORU

Yapım - Baskı:

Sanart Ajans
SalihpaŐa Cad. No: 58/12 GaziosmanpaŐa / İSTANBUL
Tel: 0212 417 92 92

Birinci Baskı:

2000 Adet

Basım Yeri – Tarihi:

İstanbul – 2011

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE İDİL
(Uluslararası Geçmişten Günümüze İdil Sempozyumu Bildirileri),
Editör M. Nesim Doru, Şırnak Üniversitesi Yayınları 2011/512 Sayfa – 1 Cilt

Dizin ve kaynakça var.

Kitabın içindeki makalelerden makale sahipleri sorumludur. Kitabın kullanım hakları "**Uluslararası Geçmişten Günümüze İdil Sempozyumu**" yetkili organlarına aittir. Kitabın tümü veya bir kısmı başka bir yerde izinsiz kullanılamaz.

YEZİDİLİK VE BÖLGENİN *HERETİK** ORTAMI

Prof. Dr. Victoria ARAKELOVA

Erivan Devlet Üniversitesi, İran Araştırmaları Bölümü.

Çev:

Yrd. Doç. Dr. İbrahim KUTLUAY

Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Özet:

Yezidilik, en esrarengiz ve Yakın Doğu'nun dogmatik (vahye dayalı) olmayan ya da sözde *heretik* bir inanış olarak az araştırılmış fenomenlerinden biridir. Bu makale esas olarak, modern ve vahye dayanmayan Yakın Doğu muhitine nazaran ve bazı unsurlarıyla daha önce bölgedeki dogmatik dinlerin (yani Zoraastiranizm) bir parçası olan ya da dogmatik olmayan çeşitli temayüller vasıtasıyla (Mandaeans ve Maniheizm vb.) Yezidiliği açıklamayı amaçlamıştır. Bunun için o, Melek Tâvus kültü, siyah köpeğe perestiş ve tenâsüh (reenkarnasyon) fikrine odaklanmaktadır; çünkü bunlar Yezidiliğin yanı sıra çeşitli zaman dilimlerinde ortaya çıkmış olan ve farklı dini çevrelere dayanan oldukça farklı geleneklere de işaret etmektedir. Bu sebeple söz konusu fenomenler “Yakın Doğu'nun heretik ortamının belirleyicileri” olarak tanımlanabilir. Bunlar, dogmatik olmayan eğilimler tarafından, ya onların merkezi fikirleri ya da marjinal unsurları şeklinde muhafaza edilmiştir. Bu makale aynı zamanda din fenomenolojisi açısından bu fenomen üzerine bazı kavramlaştırmalara teşebbüs etmiştir. Bu yönüyle o, bu alandaki daha ileri araştırmalar için teorik bir temel olarak işlev üstlenebilir.

Anahtar Kelimeler: Yezidilik, Melek Tâvus, Heretik, Siyah Köpek, Tenâsüh

The Yezidi Religion and the “Heretic” Milieu of the Region

Abstract:

The Yezidi religion is one of the most enigmatic and least investigated phenomena of the Near Eastern non-dogmatic or, so-called “heretic” milieu, while the Yezidis is an illustrative example of the so-called ethno-religious community. This paper was primarily aimed at illustrating the Yezidism against the background of the modern non-dogmatic Near-Eastern environment, with certain elements, which had previously been part of either dogmatic religions in the region (e.g., the Zoroastrianism), or various non-dogmatic trends (e.g. Mandaeans, Manichaeism, etc.). It, therefore, focus on three phenomena – the cult of Malak-Tawus (Peacock Angel), the worship of a black dog and the idea of *tanâsux* (reincarnation), since they mark, apart the Yezidism, quite different traditions, which emerged in different periods of time and which go back to different religious environment. So, the mentioned three phenomena can be generally defined as markers of the Near

* *Heretik* kavramı “Tanrı tanımaz” anlamından daha ziyade dinî akîdede ortodoks/sahih inançtan sapma gösteren inanışları ifade etmektedir. Bu sebeple çeviride bu kavramı aynen muhafaza etmeyi daha uygun gördük. Ayrıca metin içindeki köşeli parantezler tarafımızdan konmuştur. (Çev. notu).

Eastern “heretic” milieu, which have been preserved by non-dogmatic trends either as their central ideas or marginal elements. This paper is also an attempt of certain conceptualisation of this phenomenon, from the point of view of the phenomenology of religions, which can serve as theoretical basis for further research in this field.

Key words: Yazidism, Malak Tāwus, Heretic, Black Dog, Reincarnation

Yezidilik, en esrarengiz ve Yakın Doğu'nun dogmatik (vahye dayalı) olmayan ya da sözde *heretik* bir inanış olarak az araştırılmış fenomenlerinden biridir. Hâlbuki Yezidîler, sözde etnik-dinî topluluğunun bir örneğidirler.¹ Yezidilik, öncelikle ve bilhassa Yezidî denilen halka mahsus bir dine dayanır ve bunlara *Sharfadin* denir.

Bu dini sistemin özellikleri, sadece bağdaştırmacılıkla/*syncretism* sınırlı olmayıp bazı unsurları tasavvufa, aşırı bir takım Şîî mezheplere, İslâm öncesi inançlara, Gnostisizm'e vb. dayanmaktadır. Fakat aynı zamanda bu din, mensuplarını Ezdihâna (Ēzdīxāna)-(Yezidîlerin gizlemlî topluluğu) diye tanımlayan sadece Yezidî inancına has muayyen özellikler de içerir.²

Dinî inançlara aykırı (*heterodoks*) olan İslâm [i topluluklar] ve türevleri üzerine (Yezidilik kesinlikle onlardan biri olarak ele alınmalıdır), mukayeseli bir araştırma, doğal olarak ve kolayca izah edilebilen ortak müslüman kökenli veya bölgesel halk gelenekleriyle açıklanabilen birden çok paralellikler ortaya koyar.

Aynı zamanda, Yezidîliğin diğer dogmatik gruplarla (içinde sadece İslâm'ın değil diğer dinlerle), paylaşmadığı bazı hususiyetler, somut bir alanda belli bir tarihi dönemin paralel dinî gelişmeleri tarafından çok zor belirlenebilir. Bu tür birden çok gruplarının oluşumu, zaman ve coğrafyaya göre birbirinden ayrılır; daha da önemlisi, bu tür geleneklerin çoğu batınî (ezoterik) özelliği, birbirleriyle doğrudan karşılıklı etkileşim faktörü ihtiva etmez.

Bu tür ortak özellikler, farklı düzeylerde ortaya çıkabilmektedir: Bahsedilen gelenekler, hem önemli temel fikirler, hem de marjinal unsurlar bakımından müşterek olabilir. Üstelik ilk bakışta, bazen iki gelenek, muhalif olarak karakterize edilebilir ve taban tabana farklı yorumlarla aynı düşüncüyü paylaşabilir.³

¹ Yezidîler ve dinleri ile ilgili olarak bk. Guest (1987), Kreyenbroek (1995), Arakelova (2005), çoğu yeni yayımlar arasında Açıkıldız,(2010). Yezidîler de dâhil etnik-dinî kimliklerle ilgili olarak bk. Arakelova (2010).

² Ayrıntılı bilgi için bk. Arakelova (2004): 19.

³ Mesela Yezidîler, Sultan Yezid'i ilahlaştırır; Şîîler öncelikle bu kişiliği Kerbelâ Savaşı ile ilişkilendirirler ve böylece bu dramatik olayın asıl müsebbibi olarak onu görürler. Söz konusu bu iki fırka karşılıklı olarak birbirlerini düşman tanırlar. Salt “Yezidî” adı, Şîîler arasında açıkça aşağılayıcı bir özellik taşır (Arakelova (2008); bilhassa Ali figürü (ki o Yezidî geleneğinde Yezidî bir kahraman olup (bk. Asatrian 2007) Fatma da *Pira Fat* yani “kadınların efendisi” olarak tanrılaştırılır (Asatrian, 2007).

Yezidilikle aşırı Şîî mezhepler (*gulat-ı Şîa*) arasındaki paralellikler -ki bunların kökeninde aynı dinî inanca aykırı olan müslüman bir çevre yer almaktadır- devamlı olarak vurgulanmış ve birkaç çalışmada tahlil edilmiştir.⁴ Daha geniş bir tahlille, bütün bir Yakın Doğu'nun vahye dayanmayan (dogmatik olmayan) parçası olarak bu olguyu müzakere etmek ve bilhassa İslâm öncesi ortam, yine de mukayeseli din araştırmaları yapan akademisyenler için sorun olmaya devam etmektedir.

Benim bu tebliğim, bir ölçüde, birkaç örnekle, Yakın Doğu heretik inançları içinde bahsi geçen Yezidiliğe ışık tutma çabasıdır. Bu örnekler, Yezidilik ve *heterodoks** (sahih akideden sapmış) İslâm mezhepleri tarafından paylaşılan müşterek özellikleri ortaya koymaktadır. Bu özellikler karşılıklı etkileşim sonucu ve/veya bahsi geçen inançlar ortak İslâmî köklere dayandığı şeklinde bir yaklaşımla ele alınamaz. Bu özellikler -ki genellikle Yakın Doğu'nun heretik zorunlu unsurları olarak karakterize edilebilir- İslâm'ın zuhurundan önce bu bölgede uzun süreden beri mevcut olup şu ana kadar kendi marjinal özelliklerini *heterodoks* İslâm içinde, ondan ayrılan kollar ve bilhassa Yezidilik arasında koruyarak günümüze gelmiştir.

Dikkatinizi aşağıdaki üç olguya (*phenomenon*) çekmek istiyorum. Bunlar: Melek Tâvus kültü, siyah köpeğe perestiş* ve tenasüh (reenkarnasyon) fikridir.⁵ Zira söz konusu üç olgu, Yezidilik'in dışında çeşitli zaman dilimlerinde ortaya çıkmış olan ve farklı dini çevrelere dayanan oldukça farklı geleneklere de işaret eder. Bu sebeple söz konusu fenomenler “Yakın Doğu'nun heretik ortamının belirleyicileri” olarak tanımlanabilir. Bunlar, dogmatik olmayan eğilimler tarafından ya onların merkezi fikirleri ya da marjinal unsurları şeklinde muhafaza edilmiştir.

Min şa'datîya imânâ xwa

*Bi nâvê xwadê û Tâwûsî malak dâya.*⁶

İnancımın Tanrı ve Melek Tâvus adıyla verildiğini ifade ederim.

Bu kült içinde, Melek Tâvus'un önemi şöyle yansıtılır: Gerçekte Melek Tâvus aynı zamanda Yezidîlere soyunun adını veren kimsedir. Öyle ki onlar *Millete Melek Tâvus*: Melek Tâvus Milleti (veya kabilesi) diye adlandırılırlar.

Aynı zamanda Melek Tâvus, Yezidiliğe, bu bağdaştırmacı (*syncretic*) dine benzeri olmayan özelliğini ödünç veren esas ayırt edici niteliktedir. Bölgedeki tek dinî bir eğilim [bile] bunlarla mukayese edilebilir bir külte sahip değildir.

Melek Tâvus'un Yakın Doğu'nun din anlayışında en esrarengiz figürlerden biri olduğunda bir mübalağa yoktur. Onun sıradan olmayan özelliği, deniz aşırı bir kuş

⁴ Kreyenbroek (1995): 53 vd.; Arakelova (2004).

* *Heterodox* kelimesi *ortodoks* kelimesinin zıddı olup *heretik* kavramından olduğu gibi “sahih İslâmî akideden sapmış inanışları” ifade etmektedir.

* Yazar burada “tapınma” anlamına gelen “worship” kelimesini kullanmıştır.

⁵ Melek Tâvus ile onun Yezidilik'teki ve diğer geleneklerdeki menşei ile ilgili olarak bk. Asatrian, Arakelova (2003).

⁶ A.g.e. s. 9.

imgesinde ve onun tartışmalı yapısında ve [kısaca] her şeyde tezahür eder. Daha ilginç komşu toplumlar arasında olandır ki onun karmaşık özelliğini kabul etmelerine rağmen Melek Tâvus -her ne kadar Yezidîler Tâvus'u başka bir gözle değerlendirseler de- kesinlikle kötülüğün bir inkarnasyonudur ya da bizatihi şeytanın kendisidir.

Bu esrarengiz imge sebebiyledir ki Yezidîler Şeytan'a tapıcı özellikler taşırlar. Onlar Şeytan'ın tükürüğünden vb. meydana gelen mistik bir kabile olarak değerlendirilmişlerdir. Melek Tâvus imgesini oluşturan en azından iki ana unsur vardır: 1. Onun bir "tavus kuşu" olarak tanımlanması, 2. "Karanlık meleği" olarak adlandırılması. İlki, tavus kuşu kültüyle ve bu kuşun karmaşık karakteriyle bağlantılıdır. İkincisi miras aldıkları İblis'in mazeretine dayanır. Yezidîler bunu sufi atalarından tevarüs etmişlerdir.⁷

Melek Tâvus, Yezidî din alanında açıkçası önemli bir anahtardır. Dinî gelenek bile Melek Tâvus'u, "bêşîrîk-bêhavâl" = "hiç bir arkadaşını olmayan", diğer bir ifade ile Tanrı'nın bir sıfatı olan "Tek Olan" şeklinde tasvir eder.⁸

Ancak burada tartışılması gereken sorun, bu özelliğin menşeidir. Şüphesiz ki Melek Tâvus kültü, tam ve en açık biçimini Yezidî geleneğinde kazanmıştır. Bununla birlikte Tâvus Meleği, marjinal bir imge olarak ve diğer yorumlarda ve diğer bazı dinî geleneklerde de bulunmaktadır.

Aşırı Şîî mezhep[ler]de Şeytan, Tanrı'nın huzurundan uzaklaştırdığı sadece melek Azâzil'dir. [Bulunduğu mevkinden] düşüşünden sonra ismi İblis (şeytan, *devil*) diye değiştirilmiştir. O zayıf ve güçsüzdür. O, vahye dayalı dinlerde takdim edildiği üzere kötülüğün odağı olmaktan/kötülüğe odaklanmaktan daha ziyade, onun hareket [alanı] sınırlıdır. *Ehl-i Hak*, insan dışında doğada hiçbir kötülük olmadığını, kötü Kötü (Şeytan)nün sadece bir yol olduğunu ve onun vasıtasıyla "hâkim nefis" in bizde tezahür ettiğini düşünür.⁹

Ehl-i Hak arasında, Melek Tâvus bazen de Ehl-i Hak dininde *yedi aziz (hafttan)* arasındaki en önemli ikinci kişi olan Pir Dâvûd'la özleştirilir.¹⁰

Bu noktada tebliğimin en ilgi çekici noktalarından birine sıra gelmiş bulunmaktadır. Bu benim kendi alan malzemelerinden çıkardığım bir sonuç olup ilk kez bu sempozyumda dile getirilmektedir.

Ehl-i Hak gruplarından birinde (Qalxan bölgesi, Dalahu dağlarında), Malak-Tâvus figürü, hususi bir önemi haizdir. Öyle ki Ehl-i Hak'ın diğer mezhepleri, bunu *Melek-i Tâvusihâ*, yani *Melek Tâvusiler* diye adlandırırlar. Bu, "melek tavusun

⁷ A.g.e. s. 21.

⁸ Avdal (1960), s. 81.

⁹ A.g.e., 35-36.

¹⁰ Mokri (1966): 48, 53

takipçileri” anlamına gelmektedir. Yerel gelenek, Melek Tâvus’un takipçilerinin ezelden beri var olduklarını söyler. Sultan İshak, dördüncü ilahi enkarnasyon (yedi ilahi ardışık enkarnasyonlar arasında, Ehl-i Hak inancının temel fikrini bina etmek için), bu dünyaya geldiğinde, Melek Tâvus’a inanan herkes, bu azizin hayranları oldu ve böylece onlar Ehl-i Hakk’ın, yani “Hakikat insanları”nın parçası haline geldi.

O zamandan beri onlar her iki kültü de korumuşlardır. Bununla birlikte bütün Ehl-i Hak mezhepleri arasında -ki onlar Sultan İshak’ı Tanrı’nın asıl cisimleşmiş hâli (inkarnasyonu) diye kabul ederek ona eşit bir şekilde derin saygı gösterirler- bu [şekilde düşünen] grup, Melek Tâvus’a derin bir saygıyla temayüz eder. Melek Tâvus’un takipçileri, Tanrı’nın âlemi yarattığına ve Melek Tâvus’u dünyanın gözeticisi olarak tayin ettiğine inanırlar. Onun esas fonksiyonlarından biri Tanrı’nın iradesini yerine getirmek, bilhassa günahları sebebiyle insanları cezalandırmaktır. Aynı zamanda hiçbir kimseye “düşen bir melek” olarak Melek Tâvus’un günahını araştırmasına izin verilmez; zira Tanrı onu çoktan affetmiştir. Melek Tâvus’a, fiilen Tanrı’nın tek olduğunu ispat etmiş olan *Melek-i Emîn* diye de bakılır.

Melek Tâvus, Hz. Ali’ye derin hürmetin ışığı altında, çoğu heterodoks Şîi doktrininde tipik bir şekilde olduğu gibi, yeni özellikler kazanır. Melek Tâvus’un mensupları, Hz. Ali’nin âlem yaratılmadan evvel “mükemmel” ve “nur-u mutlak” olduğuna inanırlar. “Dört hizmetçi melek” Ali’nin pâk özünden yaratılmıştır. Cebrail Ali’nin sağ elinden, Mikâil sol elinden, İsrâfil dilinden yaratılmıştır. Melek-i Emîn yani Melek-i Tâvus ise Ali’nin reenkarnasyonudur. Ali’nin bir reenkarnasyonu olarak Melek-i Tâvus dünyayı idare eder.

Daha ilginç bu arka planın karşısında Sâbiîlerin Tâvus Melka’sı bulunmaktadır. Sâbiîlere ait efsanevî rivâyetlerde insanın yaratılışı, diğerlerine ilaveten, aşağıdaki hikâyedeki gibi anlatılır: Yahudiler, Ruha ve Âdem’in çocuklarıydı. Onların en büyükleri Ruha’nın çocuklarıydı. İsrail’e (Ur shalem/Jerusalem) ulaşınca kadar yolculuk yaptılar.¹¹

Onlar kitaplar istediler. *Melka d Anhura* (Işık kralı olan Yüce Varlık) dedi ki: Mandai için sorun çıkarmayacak bir kitap yazılmalıdır. Onlar, Tâvus-u Melka’dan birini Tevrat’ı yazmak için gönderdiler. Tâvus’a gelince o, Sâbiî geleneğinde tam da *melkaya* verilen bir addir. O “Büyük Hayat”a karşı isyan etmiş olduğundan endişe içindeydi; gururu kendisini isyana sürükledi. Bundan dolayı biz “düşmüş melek”in karmaşık durumuna yeniden bakacağız. “Düşmüş Melek” terimi iyi ve kötü orijiniyle karışmış ikircikli bir yorum olarak onun ismini ihtiva eder.¹²

¹¹ Avdal, a.g.e.

¹² Malkia (Melki), Mandeaneler [diğer adıyla Sâbiîler: Orta Doğu dinlerinden olup Gnostik bir mezheptir; Manichaeism’le benzerlikler taşımaktadır. Günümüzde Irak ve Güneybatı İran’da mensupları bulunmaktadır] arasında Büyük Hayat’ın iradesini gerçekleştiren yarı-tanrıdır. O, başlangıçta Tanrı’nın birecessüm etmiş hâli (incarnation) olsa da Mandeaneler aynı zamanda Yaratıcı’ya itaat ederler. Mandeaneler *melkayı* melekten daha ziyade bir kral olarak Melek Tâvus’un bir birleşimi (combination) şeklinde yorumlarlar. Lady Drawer’ın da kaydettiği gibi, *melki*anın işlevleri peygamberlerin ve

Bu sebeple Melek Tâvus, kesinlikle İbrahimî din ortamının ürünü olarak, başlangıçta Tanrı'nın ermine isyan eden "Düşmüş Melek" in olumsuz bir çağrışımı olarak doğdu. Belki daha sonraki gelenekte, ilk gnostik alanda, muhtemelen çoğunda söz konusu meleğin özrü, mezhepler ortamında yayıldı. Gnostik felsefe, böyle bir gelişmeyi ön bir kader problemi ve özgür irade meselesi ışığında varsaydı (daha sonra inanca dayalı/dogmatik olmayan İslâm felsefesi resminde ortaya çıkan, bilhassa sufizmde, İblis'in özrü ana sufi fikirleri arasında ortaya çıktı.)

Yezidilik de dâhil olmak üzere bazı hak akideden sapmış inançları (*heresies*) belirleyen ikinci unsur, siyah bir köpeğe perestistir. Günümüzde, Yezidiler arasında köpeğe tapınma, özel bir tavır çerçevesini aşmaz. Sığır yetiştiren insanların genellikle, hayvan yetiştiriciliğinin zorunlu bir parçası olan çoban köpekleri vardır. Daha önce durum farklıydı. Köpeklere tapınma hakkında değerli bilgiler, Türk gezgin ve resmi Osmanlı tarih yazarı Evliya Çelebi tarafından *Siyâhet-nâme* (Seyahatler Kitabı) adlı kitabında verilmiştir.¹³

"[Sincar Yezidileri arasında, onlar] her şeyden evvel, çocuklara siyah bir köpeğin sütünü verirler. Bir kimse köpek dövme kalkışırsa, bu kişi acımasızca öldürülür. Her Yezidî evinin kapılarında yaklaşık 5–10 köpek bulundurulur. Yiyecek ilkin köpeğe verilir ve köpek tatmin olduktan sonra sahipleri öyle yer. Bir siyah köpek 1.000 kuruş ve 10 katıra satılır. Ölmüş birinin örtüsü içine siyah köpek tüyü koymak, [onlar arasında] umumi bir gelenektir. Bu bölgede siyah bir köpeğin doğumunda büyük şölenler düzenlenir. Bu köpek öldüğünde bedeni soğan suyu ile yıkanır ve hususi köpek mezarlığına defnedilir. Ölü bir köpeğin ruhunu dinlendirmek için diğer köpeklere kızarmış koyun eti verilir. Bu insanların köpekleri gerçekte aslana benzerler. Bu ülkede hiçbir kurt yoktur. Gariptir ki Sincar Dağı, kutsal bir mekân olarak, böyle bir inançsızlığa mekân teşkil etmiştir. Evliya Çelebi, bu kısa mesajında, köpek kültürünün yukarıda ifade edilen hemen her unsurdan şunlar çıkarılabilir: 1) Köpeğe tazim ve onun üst pozisyonu 2) Köpeğin ölüm ve cenaze törenleriyle bağlantısı ve kötülüğe karşı koruyucu yapısı (köpeğin sütünün bebeğe verilmesi ve kötü ruhlara karşı büyü yapma, bu olguda yansıtılır) 3) Köpeği öldüren ve zarar verene çok ağır bir ceza verilmesi vb. Ayrıca renk kişinin dikkatini çekecektir- siyah bir köpeğin, özel bir kült anlamı vardır.

XVII. yüz yılda Evliya Çelebi döneminde mevcut olan Yezidiler arasında köpek kültürünün [daha sonra] kaybolması, çok muhtemeldir ki köpeği pis bir hayvan olarak gören İslâm'ın tesiriyle olmuştur.

meleklerin (İbranicede melâk, Arapçada melek) fonksiyonlarına yakındır. Bununla beraber Mandeaneler, (daha önce ifade edilen Arapça ve İbranice biçimleriyle eşdeğer anlamdaki) *melax* kelimesini de kullanmışlardır (Asatrian, Arakelova, a.g.e.: 35-36).

¹³ Çelebi (1967): 188.

Benzer bir köpek kültü, Zazalar arasında da vardı “II (Kızılbaş; burada Ment Zaza’dır) adorent *un grand chien noir, comme l’image de la Divinité*. (Bir tanrı simgesi olarak onlar büyük siyah köpeğe tazim ederler).¹⁴

Oldukça yaygın bir takım inanışlar içinde, siyah bir köpek bir medyum, açık şeytanî bir karakter ve varlıktır; bazı müslümanlar arasındaki hurafelere göre, siyah bir köpek, cinlerden dönüştürülmüş tuhaf bir kurt adamdı.¹⁵

Yezidîlerin yanı sıra Ermeniler (mesela Muş-Bulanık’takiler gibi) geceleri, bir köpeğin uzun uzun havlamasının bir kimsenin ölümünün habercisi olduğuna inanırlar; zira köpek -güya- ölüm meleğini görebilir.¹⁶

Eski İran’da, en çok perestîş edilen varlığın köpek olduğu iyi bilinen bir gerçektir. Zoroastrizm* ve Mithraizm inancında köpekler, değer bakımından insanlarda sonra ikinci sırada kabul edilmiştir. *Vendidad* kitabında bütün bir bölüm köpeğe ve onun çeşitlerine, köpeğin faziletlerinin tasvirine ve bir köpeği öldürenin veya ona zarar verenin, hatta az yiyecek verip aç bırakanın çekmesi gereken cezalara ayrılmıştır.¹⁷

Zoroastrianların *Arda Viraf* adlı kitabı, hayatlarında bir köpeği öldürenin ya da ona vuranın veya yiyeceği çoban köpekleri ile koruma köpekleri arasında dağıtının ruhlarının nasıl zor bir yargılama ile karışılacaklarını nakleder.¹⁸

Sasânî [döneminde] İran’da insanlar, köpeklerin havlamasından hoşlanmayanların günlerini gurbette ve sefalet içinde geçirmeye mahkûm olduklarına inanıyorlardı.¹⁹

Köpek, yeraltı dünyası ile doğrudan bağlantısı olan bir yaratık olarak kabul edildi. Birçok gelenekleri içinde, yeraltı dünyasının kapısının bekçisinin (mesela Yunan mitolojisinde Cerberus’un) tam olarak bir köpek olması tesadüf değildir. Cenaze törenlerine köpeklerin katılması yaygın bir durumdu (*locus communis*). Bu durumda en duygusal olanı, *sagdid* (köpeğin ölüye bakması) törenidir ki bu Zoroastrianlar arasında yaygındır. Bu törende, bir köpek ölüye bakması için tabuta yaklaştırılır. Köpeğin bakması ile cesetteki kötü ruhun (Drug-nasu)²⁰ ölüyü terk ettiği düşünülür.²¹ Köpeğin kötülüğe karşı koruyucu (*apotropaic*) doğasının ve onun sırf bir yerde hazır olmasının bile “kötü”yü korkutmaya yettiği burada açıkça görünür. Köpek ve kötülük, İran düşüncesinde, birbirini tamamlayıcı ilişki içindedir. Tilki ve kirpi de eski İranlılar

¹⁴ Gilbert (1997), s. 203.

¹⁵ Millî dinler ve kültürlerdeki köpeklerle ilgili inançların tamamı için bk. Hastings (1892), vol.1: 511-513.

¹⁶ Bense (1972): 42.

* Mecûsiler, Zerdüşîtinine inananlar.

¹⁷ *Vendidad*, XIII: 10-16.

¹⁸ Bk. Arta Viraz Namag, 33. 19-29, 34.1-6. – Vahman (1986): 141-143.

¹⁹ Inostrantsev (1909): 92.

²⁰ Bk. Darmesteter (1887): LXXXVI ve devamı; Vahman, Asatrian (2002): 55

²¹ Bk. Darmesteter (1887): LXXXVI ve devamı; Vahman, Asatrian (2002): 55

tarafından köpek çeşitleri sınıfında değerlendirilmişti. Bunlar, Zoroastrianların popüler inançları arasındaydı.²²

XIX. yüz yılın sonunda Ermeni yazar Raffi şöyle der: *nra gluxe d'ran šemi tak t'ayele oyurov ē,*²³ yani bir eve uzun süre hizmet edip ölen köpeğin şans getirmesi için onun kafatası evin eşğine gömülür. Anadolu Türkleri aynı sebeple evin eşğine bir kurt bir kafatası asarlardı.²⁴

Böylece köpek kültü -ki Eski İran'ın dogmatik inançlarının kökeninde bu vardır-gerek çeşitli halk gelenekleri seviyesinde ve gerekse bölgesel heterodoks eğilimlerde muhafaza edilmiştir. (Köpeği haram olarak değerlendiren vahye dayalı/*dogmatik* İslâm etkisine) rağmen, sığır besleyen birçok toplumda hayvan besiciliğine dayanan ekonominin en önemli unsurları içinde yer alan bu evcil hayvana karşı özel bir tavır bulunmaktadır. Bu sebeple, muhtemelen, bu ilk izlenime göre sıra dışı unsur, bölgedeki heretik zeminin bir başka göstergesi olarak hizmet verebilir.

Nihayet Yakın Doğu heretik ortamının unsurlarından biri ve İslâm inancına başlangıçta yabancı olan sözde tenâsuh (lafzen ruh göçü, ruh geçişi) inancına gelmiş bulunuyoruz. Bazı müslüman yazarlar, tenâsuh fenomenini Hint tesiri ile ilişkilendirir.²⁵ Şehristânî, mezhepçiliğin en tipik karakteristiğinin tenâsuh olduğunu muhtemelen ilk kaydeden kişidir.

Ruhların göçü, her dinî toplumdaki bazı mezheplerin inancıydı. Tenâsuh, Mazdaki Magiler, Hint Brahmanları, filozoflar ve Sâbiiler arasında mevcuttur. Onlar Allah Teâlâ'nın her yerde var olduğu, her dili konuştuğu, herhangi bir insan şeklinde zuhur ettiği inancını benimsemişlerdir. Bu reenkarnasyon demektir. Yazarı belli olmayan "*Teatro della Turchia*" (1674 yılında Roma'da yayımlanmıştır) şu hipotezi öne sürer: "Yezidiler arasında hayvana tapınma, reenkarnasyon fikri ile irtibatlıdır."²⁶

Günümüz Yezidiliğinde tenâsuh inancı, anlamını kaybetmiştir; ancak tenâsuhün ilk geleneğin bir parçası olduğuna işaret eden unsurlar vardır. Yezidî geleneğin neredeyse unutulmuş özelliği adına "Gömlek Şeyhi" "*Sheikh of the Robe*" denilen kişi, muhtemelen ölüm sürecinden, reenkarnasyondan ve elbise değiştirir gibi bedenini yer değiştirmesinden sorumluydu.²⁷

Genelde elbiseler, bedeni ve fiziki var oluşu sembolize eder. "Elbiseyi çıkarmak" mecazen ölüm anlamına gelir. Elbiseyi değiştirmek, reenkarnasyon benzetmesidir. "Giras Guheri"nin literal anlamı elbiseleri değiştirmek olup Yezidiler arasında ölümün temsilidir.

²² İndo-İranlılar arasındaki köpek[le ilgili anlayış için] bk. Willman-Grabowska (1931-1932).

²³ Raffi (1955): 110.

²⁴ Türkmen (1992): 391.

²⁵ Birûnî (1995): 88.

²⁶ Guest (1985): 55.

²⁷ Bu karakterle ilgili olarak bk. Arakelova (2002): 70-75.

Reenkarnasyon düşüncesi, sürpriz bir şekilde cennet ve cehennem geleneğiyle birlikte var olan, reenkarnasyona gerek bırakmayan İslâm'ın batınî (esoterik) temayülleri içinde geniş ölçüde yaygındır. Günümüzde tenâsüh yine Gulat'tan olan Şûilerin işaretidir. Mesela *Ehl-i Hak* arasında tenâsüh inancı oldukça popülerdir. Belli özelliklere ve somut yorumlara sahip olarak o, *tenâsüh-i melekutî*'den başka fiilen kıyamet günüyle bağlantılıdır. (İyi cennete girdikten ve kötü, zayıf yok edildikten sonra). Onlar, teofoniye (tezahür, hulül) ve reenkarnasyona, ilahi sürekliliğinin tezahürüne inanırlar (*manifesto*, çünkü aynı ebedi ilahi varlık kendisini her zaman farklı biçimlerde ifşa eder) ve bunda daima melekler söz konusudur. Meleklerin asli varlıkları, buna karşılık, her zaman yeni bir elbise içinde reenkarnasyona uğrar. Nihayet Ehl-i Hak arasında tenâsüh, insanlar arasındaki ruh göçü olarak farz edilir. [Yani] bir elbiseden diğerine (*tenâsüh dîn be dîn*), hem yükselme hem iniş olabilen kişinin şahsi özelliklerine ve yapısına bağlı farz edilir. Tenâsühün türleri arasında sadece *nasx* (ruh göçü) gerçekte insan bedeninin başka bir bedene reenkarnasyonu olarak farz edilir. (*Rûh be rûh*) *masx* ("transformation", değişim) bir hayvan bedenine reenkarnasyon türüdür. *Rasx* (rooting, kök) bir bitkiye reenkarnasyondur. *Fasx* ise cansız bir nesneye (obje) reenkarnasyondur.

Enkarnasyon hakkında konuşan Ehl-i Hak takipçileri, Türkçe *don*, Farsça *jâme* ve *libas amedân* kelimelerini kullanırlar. Bunları giymenin anlamı, tazelenmektir. Aynı benzetme Yezidîler bağlamında yukarıda ifade edildi.²⁸

Reenkarnasyon düşüncesinin çeşitli yorumları, Nusayrî Alevîler arasında da mevcuttur.²⁹ Sufi alana gelince, Hululîler hakkında yazan (daha sonra bu Şehristânî tarafından da ifade edilmiştir) Hucvirî³⁰ biçimsel olarak ve meslek itibarıyla Sufizm'e mensup olup aynı zamanda tenâsüh düşüncesini paylaşır. Böylece o, sufileri, adı geçen inanışların hatalarına ortak yapar. Kaydetmeye değer ki Maniheizt matem ilahileri, Manî'nin ölümünün dramatik tasvirleri, aynı benzetmede (*metaphor*) sunulur: Peygamber Manî güzel bedeni kıyafetlerini giydi (yani öldü).³¹

Bu yüzden ruh göçü düşüncesi veya reenkarnasyon, kendi zamanlarının *heretik* ortamını şekillendiren Gnostik mezheplerin tipik özelliğiydi. Birunî bu unsuru münhasıran Hinduizm'e atfetse de bunlar Gnostizim'den daha ziyade dogmatik olmayan (vahye dayanmayan) müslüman muhite de girebilmiştir.

[Sonuç olarak] bu unsurlar İslâm'ın *heterodoks* temayülleri içinde geniş ölçüde sunulmuştur. Bundan dolayı benim tebliğim, esas olarak, modern ve vahye dayanmayan Yakın Doğu muhiti arka planına nazaran ve bazı unsurlarıyla daha önce bölgedeki dogmatik dinlerin (yani Zoraastiranizm) bir parçası olan ya da dogmatik olmayan çeşitli temayüllerle (Mandaeans ve Maniheizm vb.) Yezidîliği açıklamayı

²⁸ Ehl-i Hak arasındaki tenâsüh inancı için bk. Khaksar (2009): 117-134

²⁹ Tanrı'nın tarih içinde ve İnamlarda tezahürü için bk. Bar-Asher, Kofsky (2002).

³⁰ Hucvirî (1999): 260-266.

³¹ Şehristânî, (1984): 154.

amaçlamıştır. Bu makale aynı zamanda din fenomenolojisi açısından bu fenomen üzerine bazı kavramlaştırmalara teşebbüs etmiştir. Bu yönüyle o, bu alandaki daha ileri araştırmalar için teorik bir temel olarak görev yapabilir.

Bibliyografya

- Açıkyıldız B. (2010), *The Yezidis: The History of a Community, Culture and Religion*, I. B. Tauris.
- Arakelova V. (2002), “Three Figures from the Yezidî Folk Pantheon”, *Iran and the Caucasus*, BRILL, Leiden, vol. 6, 1-2 (2002): 57-74.
- Arakelova V. (2004), “Notes on the Yezidî Religious Syncretism”, *Iran and the Caucasus*, BRILL, Leiden, vol. 8, 1: 19-28.
- Arakelova V. (2005), “On the History of the Formation of the Yezidî Community” – *Iran-Nameh: Armenian Journal of Oriental Sciences*, Yerevan, N 40: 63-66.
- Arakelova V. (2005a), “Sultan Ezid in the Yezidî Religion: Genesis of the Character.” – *Studies on Persianate Societies*, 3, 2005: 198-202.
- Arakelova V. (2008), “Again on the formation of the Yezidî community: a Shi‘a portion in the Yezidism”, tebliğ *Iran and the Caucasus: Unity and Diversity* (6-8 June, 2009) Yerevan) uluslararası konferansta sunulmuştur.
- Arakelova V. (2010), “Ethno-Religious Communities: To the Problem of Identity Markers” – *Iran and the Caucasus*, BRILL, Leiden, vol. 14.1: 1-18.
- Asatrian G. (2002), “The Yezidî ‘Divina Comedia’”, tebliğ *Conference “Religious Texts in Iranian Languages”*. Copenhagen, May 18-22, 2002 tarih ve adlı uluslararası konferansta sunulmuştur.
- Asatrian G. (2007), “Foremother of the Yezidis”, *Religious Texts in Iranian Languages*, (Eds. F.Vahman, C. Pedersen), Copenhagen: 323-328
- Asatrian G., Arakelova V. (2003), “Malak-Tawus: the Peacock Angel of the Yezidis,” - *Iran and the Caucasus*, BRILL, Leiden, 7/1-2: 1-36.
- Avdal A. 1960, *Ezdineri kronakan havatalik'nerƏ*, (*Yezidî Religious Beliefs*) (Manuscript from the Archive of the Institute of Ethnography, National Academy of Sciences, Republic of Armenia, folio 81), Yerevan.
- Bar-Asher, Kofsky 2002. *The Nusayrî- 'Alawî Religion: An Enquiry into its Theology and Liturgy*. BRILL, Leiden-Boston-London.
- Bense - Movsesyan S. (1972), “Hark' Msho Bulanyx”, (Bulanyx Region of Mush), (in Armenian). – *Hay azgagrut'yun ev banahyusutyun* (journal), 3, Yerevan, 1972
- Biruni Abu Reyhan (1995), *India*, Moscow. [Russian Edition].
- Celebi E. (1967), *Siyahetnâme* [Ermeniceye çeviren A. Safrastyan], Yerevan.
- Darmesteter J. (1887), *The Zend Avetsa, Part I. The Vendīdād*, Oxford.
- Gilbert T. (1997), “Note sur les sects dans le Kurdistan”. – *Iran and the Caucasus*, BRILL, Leiden , vol.1: 203-205.
- Guest J. (1987), *The Yezidis, A Study in Survival*, New York.
- Hastings J. (1892), *Encyclopaedia of Religion and Ethics*, Edinburgh-New York.
- Hujwiri (1999), *The Kashf al-Mahjub: The Oldest Persian Treatise on Sufiism*, Çeviren: R. A. Nicholson, Delhi.
- Inostrantsev K. (1909), *Sasanidskiye etyudy (Sasanian Essays)*, St.Petersburg.

- Khaksar M. (2009), “Reincarnation as Perceived by the People of the truth” – *Iran and the Caucasus*, BRILL, Leiden, vol. 13.1: 117-134
- Kreyenbroek Ph. (1995), *Yezidism—Its Background, Observances and Textual Tradition*, New York.
- Mokri M (1966) (Translation, introduction, and commentaries), Nūr Ali-shāh Elāhī, *L’ésoterisme kurde: Aperçus sur le secret gnostique des Fidèles de Vérité*, Paris.
- Raffi (1955) – *Erkeri zholovatsu (The Collection of Songs)*, vol. 1, Yerevan.
- Şehristânî 1984 *Kitāb al-milal wa-n-nihāl* [Rusçaya giriş, ve yorumlarla çeviren S. Prozorov], Moscow.
- Türkmen F. (1992), “De la naissance a la mort: Sur quelques croyances anatoliennes”. – *Altaic Religious Beliefs and Practices*. Budapest, 1992: 389-395
- Vahman F. (1986), *Ardā-Virāz Nāmag. The Iranian “Divina Commedia”*. London.
- Vahman F., Asatrian G. (2002) *Notes on the language and ethnography of the Zoroastrians of Yazd*. Copenhagen.
- Willman-Grabowska H. (1931-1932), “Le chien dans l’Avesta et dans les Vedas” – *Rocznik Orientalistyczny*, c. 8, Lwow: 30-67